

У ПІДМУРІВОК ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Василь Яременко

Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці (1839–1861). Бібліографія. Матеріали : навчальний посібник / Упорядник В. Іскорко-Гнатенко. — К., 2009. — 324 с.

Пригадалося, що основне завдання для текстології перед виданням тексту — це вивчення його історії [4, с. 8]. Для розвитку гуманітаристики таким мірилом є відмінне знання бібліографії — систематизованих переліку літератури чи опису книг і видань на яку-небудь тему або з певної галузі знань. У літературознавстві — це передусім бібліографія видань творів визначних письменників з відповідними матеріалами про них. В епоху, коли інформаційний потік дедалі інтенсивніший, бібліографія вбезпечує від ситуації «винайдення велосипеда» і сприяє концентрації уваги й зусиль науковців у необхідному напрямі. Особливо важливо мати чітко коментовану бібліографію прижиттєвих видань про геніальних постатей у культурі. Адже це не лише вможливає з'ясування сприйняття певної людини її сучасниками, але й дозволяє здійснити відповідні порівняння, пов'язані з нашою епохою, що є також одним з аспектів перевірки даної особистості саме на геніальність. З огляду на вищевикладене вітаємо появу книги «Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці (1839–1861). Бібліографія. Матеріали», видану як навчальний посібник Інститутом філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка до 195-ліття від дня народження поета. З коментарями та покажчиками книгу сумлінно впорядкувала завідувачка навчальної лабораторії шевченкознавства Інсти-

туту філології В. Іскорко-Гнатенко. У короткому вступі вона повідомила, що в посібнику лише «... зроблено спробу з можливою повнотою охопити і систематизувати наявний друкований матеріал прижиттєвих відгуків про Т. Шевченка (статті, рецензії, повідомлення, перекази, замітки, згадки, присвяти, листи), розкиданих по тогочасних періодичних та книжкових виданнях, переважно малодоступних» [5, с. 3, 4]. Тим часом структура книги ніби вже «програмує» розлогий зачин. Вона складається із чотирьох розділів: перший — прижиттєві публікації та видання Шевченкових творів (1840–1861); другий — прижиттєві переклади творів Т. Шевченка у світі (1856–1861); третій — бібліографія «Т. Шевченко в оцінці прижиттєвої критики (1839–1861)»; четвертий (понад 80 % обсягу книги) — матеріали до бібліографії, поданої в попередньому розділі. У хронологічний перелік прижиттєвих публікацій увійшли також видані роботи Шевченка-художника. Такий підхід є цілком прийнятним з огляду на те, що його поетична й малярська творчість перебували в органічному зв'язку і мали єдине спрямування [6, с. 118].

Деякі зазначені в першому розділі позиції авторка супроводжує цінною довідкою, що розширює наше уявлення про видання та відсилає за додатковою інформацією про нього. Уважаємо, що доцільно виробити виразніший шаблон подачі таких відомостей про прижиттєві публікації та видання

Шевченкових творів. Зокрема, передусім цікавить, наскільки видане узгоджувалося з авторським баченням. Утім, це вже царина текстології, а не бібліографії. Можливо, що в номенклатуру прижиттєвих видань ще можна було б включити рукописну збірку українською мовою в польській транскрипції «*Wirszy T. Szewczenka*», але чи раціонально подавати (у рецензованому виданні) написану в Седневі передмову для нової поетичної збірки під умовною назвою «Другий Кобзар», підготовка якої так і не була завершена? Натомість варто було б згадати видану в Москві книгу «Украинские народные предания», кн. 1. Собрал П. Кулиш. «Университетская тип., 1847, 90 с.», де вміщено оповідання «Запорожці прийдуть було з Січі в Київ» з приміткою «чув від Т. Г. Шевченка» і першу публікацію майже тотожного тексту в «Киевских губернских ведомостях» (3 січня 1847 р. — № 1. — С. 42, 43) в опису невідомого автора з Межигір'я [10, с. 329, 330, 579 (примітка)]. Зауважимо, що хоча «Украинские народные предания» і були надруковані О. Бодянським, однак через процес над кирило-мефодіївцями весь наклад конфіскували, пустивши в продаж лише 1893 року [7, с. 23 (примітка)]. Тому в прижиттєвій бібліографії раціонально було б умістити й публікацію одного з усних оповідань Т. Шевченка як свідчення фіксації ним і такого виду усної народної творчості. Принагідно нагадаємо, що автор цих рядків свого часу повідомляв про відмінність текстів оповідання в публікації П. Куліша та в «Киевских губернских ведомостях» лише двома-трьома незначними фразами [12, с. 8], але в новому виданні повного зібрання творів Т. Шевченка в коментарях знову читаємо: «Розповідь Шевченка, очевидно, відтворена неточно» [10, с. 579].

Якщо до бібліографії подавати й цілком укладені авторські рукописні збірки, то обов'язково потрібно включити найвеличнішу з них — «Три літа» [11], яка тоді була приречена лише на «самвидав».

Загалом подана в книзі бібліографія прижиттєвих публікацій та видань Шевченкових творів ще раз нагадує: Т. Шевченка не можна вважати щасливцем, якому поталанило видати свої твори належним чином. Шевченкові «думи-квіти» з труднощами пробивалися до

українського читача. Це стосується і сприйняття його текстів представниками інших народів, про що переконливо розкрито в другому розділі аналізованої книги. Так, дізнаємося, що 1856 року з'явилися перші переклади Шевченкових творів російською мовою, а 1860 — чеською і польською. Проте й вони, як свідчать перекладені російською мовою назви, утіхи творцю оригіналів не принесли б, радше навпаки. Припускаємо, що Т. Шевченко міг би погодитися із суворою оцінкою П. Грабовського, який, аналізуючи вже друге, виправлене й доповнене, видання книги «Кобзар Тараса Шевченка в перекладі русских поэтов, изданном под редакцией Н. В. Гербеля» (Петербург, 1869), категорично висловився: «Що-бо справді становлять ті переклади? Не більш, не менш, як звичайне віршомазання, котрого б, може, ніякий московський орган не надрукував, коли б над ним не стояло невмируще ім'я славного Тараса» [1, с. 137].

Третій розділ рецензованого видання поділений за мовною ознакою на українську, російську, польську, чеську, словенську, німецьку, французьку, італійську частини і містить не лише публікації з оцінкою Шевченкової творчості (власне критику), але й статті, у яких тільки принагідно згадано його ім'я. На нашу думку, подана в розділі інформація насамперед корисна тим дослідникам, які вивчають життєпис Т. Шевченка, національно-культурні зв'язки українського народу та зміни, пов'язані з його національним генезом. Уважаємо за краще доповнити невеликі коментарі до кожної з публікацій відомими фактами Шевченкового ставлення до надрукованого або його думками щодо творчості їхніх авторів. Так, книгу «Либретто молороссийских, польских, чешских, молдавских, болгарских, сербских и червонорусских песен и романсов из репертуара малороссийского певца С. Д. Паливоды-Карпенка» (1858) можна супроводити Шевченковою оцінкою «творчих зусиль» братів Григорія і Степана Карпенків, які лише дискредитували українську літературу своїми, як уважають деякі дослідники, графоманськими вправами. «Бідні земляки мої думають, що своїм народним наріччям вони повноправні не лише писати всілякі нісенітниці, але на-

віль друкувати»* [9, с. 118], — іронічно висловився поет у листі до Бр. Залеського від 10 червня 1855 року щодо надісланої йому книги «Ландыши Киевской Украйны в тридцати книгах стихами и прозою. Книга первая. Сочинение Григория Карпенко, 2, СПб., 1848».

Істориків української літератури і шевченкознавців, які аналізують тексти, найбільше має зацікавити четвертий розділ, у якому матеріали до прижиттєвої бібліографії подані як розлоге цитування з відповідних видань: повідомлення, репліки, оцінка Шевченкової творчості взагалі та його окремих творів. Зібрані разом, ці відгуки й оцінки допомагають значно увиразнити картину сприйняття українського генія його сучасниками. Підтвердимо наше висловлювання власними спостереженнями. Упадає у вічі, що саме Шевченків геній розбудив дещо приспану суто етнографічною екзотикою проблему створення повноцінної української літературної мови. Міркування щодо Шевченкових творів після виходу 1840 року «Кобзаря» спонукали критиків до суджень про українську мову. Діапазон таких думок досить широкий. Одна група критиків Шевченкову поезію зараховувала до «вітчизняної», але написаної «...не панівною мовою великоросійською, а південно-руським, українським, наріччям» [5, с. 51]. Близькою до процитованого й теза, що талановите слово поета може подобатися і тим росіянам, «...яким не чужа поетична мова російської Італії» [5, с. 53]. Друга — уважала, що Т. Шевченко — поет, але його книга «...не може бути прийнята нашою літературою...», бо «...вірші — неросійські..., написані особливим провінційним наріччям» [5, с. 51]. Третю групу міркувань можна узагальнити так: «Малоросійська поезія» — «вибрики і примха», нею не повинні займатися «люди обдаровані»; Т. Шевченко «...калічить думки й російську мову, підлаштовуючись під хохлацький лад» [5, с. 51], йому варто «...передавати свої прекрасні відчуття російською: тоді б квіти його, як називає він вірші свої, були б щедрішими, запашинішими, а головне — сильнішими, глибшими» [5, с. 54]. Привертає увагу й «палюча» рецензія В. Белінського в журналі «Современник» (1842. — № 5) з дивним доповненням

знака «(о?)» до прізвища в заголовку: «Гайдамаки». Поема Т. Шевченка (о?) Санктпетербург. 1841». Саме «палюча», бо переповнена почуттями, які переливаються через край, і в яких переважає неприхована злість. У таких випадках кажуть: людина себе не контролює. В. Белінський дорікав Т. Шевченкові, що той не прислухався до поради не творити «так званої малоросійської літератури». Літературного критика особливо зачепила за живе гідна, мудра, спокійна й досконала за образним висловлюванням відповідь у вступі до «Гайдамаків» на закиди про «мертву мову»: «Теплий кожух, тільки шкода — / Не на мене шитий, / А розумне ваше слово / Брехнею підбите». Так буває, що слово, ніби й розумне, а все ж «підбите брехнею». Тому «...“несамовитий Віссаріон”, з його розвиненим художньо-естетичним чуттям, вказує в своїй рецензії саме на ці слова, переадресовуючи їх своєму опоненту» [5, с. 66]. І це той випадок, коли пригадується українське «Правда очі коле» або звертання Прометея до Зевса з Лукіана: «Юпітере, ти сердишся, отже, ти не маєш рації». Цим і пояснюємо різку позицію В. Белінського. Думка ж про вплив на Кобзаря «похвали реакціонерів» з журналів «Маяк» чи «Московитянин» [3, с. 168] непереконлива. Цікаво, що критик закидає видавцям поеми та її авторам наявність «всіляких помилок, що суперечать розділовим знакам...» [5, с. 67], а сам, як зауважив К. Калайденський у журналі «Маяк», ігнорує правила «...малоросійських відмінювань [...] і неодноразово замість “ЯремА” пише “ЯремО”» [5, с. 80]. Тобто дискусія про перспективи української літератури мимохідь переходить у площину граматики.

Матеріали посібника засвідчують, що уявлення про українську мову як про «малоросійський діалект» проникають і в німецьку критику [5, с. 82]. З появою «Гайдамаків» ситуація змінюється — уже росіянам радять вивчати нашу мову (М. Тихорський) [5, с. 79]. 1844 року в «Молодику» М. Костомаров в огляді творів, написаних «малоросійською мовою», маніфестував, що наша мова «не наріччя мови російської», а існувала здавна [5, с. 82]. Це твердження підхопили інші українські й польські автори [5, с. 100, 113]. З новою хвилею українського національного руху ліберального пе-

* Тут і далі переклад з російської — автора статті (Ред).

ріоду наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років та з виданням «Кобзаря» Т. Шевченка стає надзвичайно популярним, відтак приходить і визнання української мови. «Чудові, вищою мірою поетичні й художні творіння Т. Шевченка є переконливим спростуванням панівної в нашій літературі, років десять або двадцять тому, думки, що малоросійська мова нездатна до подальшого розвитку...» [5, с. 173], — констатує російський критик О. Плещеев. І хоча є ще сумніви щодо опрацювання в майбутньому всіх необхідних засобів цієї мови [5, с. 229], проте М. Чернишевський у «Современнике» вже виніс вердикт: «Маючи такого поета як Т. Шевченко, малоруська література не потребує нічийої ласки» [5, с. 260]. При цьому маємо цікавий приклад спрощеного сприйняття Шевченкової творчості польським автором [5, с. 134, 135] і, навпаки, розуміння її виняткової глибини рецензентом «Санкт-Петербургских ведомостей» (1859. — 20. XII. — № 278. — С. 1246). Останній, повідомляючи читачам про майбутню появу нових Шевченкових творів, пророчо написав: «Талант українського поета належить до тих незвичайних явищ, які вражають своєю окремішністю від усіх подібних явищ у минулому і довго не матимуть нічого собі подібного в майбутньому [...]. Він знайшов співчуття у всіх верствах українського населення, його знають українці зі всієї Російської імперії; про нього кажуть “наш поет” люди різних чинів, станів і достатків. Але, незалежно від цього безмежно важливого значення Т. Шевченка, він є великим достойником як творець витонченої поезії і художньої своєрідної народної форми, ні від кого не запозиченої і ні для кого досі недосяжної [...]. Природа нечасто створює Шевченків: такі поети, як він, можуть бути першими й останніми у своїм народі» [5, с. 138, 139]. Справді, модерна українська література бере початок із Шевченкових творів (про що свідчать і зібрані в посібнику матеріали), але ним, хвалити Бога, не завершилася. Проте він залишається унікальною творчою статтю навіть за світовими мірками.

Оскільки в посібнику заявлено, що до прижиттєвих відгуків про Т. Шевченка буде включено й листи, радимо на майбутнє подати, хоча б до розділу матеріалів, важливий лист В. Белінського до П. Анненкова від 1—10 грудня 1847 року й окремі листи П. Куліша, які містяться в повному зібранні його творів видавництва «Критика» (світ побачило два томи). З досвіду підготовки та подачі коментарів і покажчиків до цього видання можна було б децю запозичити й при перевиданні аналізованої нами книги. Для зручності користування посібником В. Іскорко-Гнатенко подала іменні покажчики критиків, перекладачів і видавців спадщини Т. Шевченка, перелік прижиттєвих видань і чималий реєстр цінної літератури до теми. На обкладинці книги дуже доречно вміщено фотомонтаж прижиттєвих видань Т. Шевченка. Зауважимо, що матеріали, видані польською і російською мовами, годилося б подати мовою оригіналу і в новочасному перекладі (такий зразок у книзі є), а не в перекладах за публікаціями в давніх збірниках М. Возняка, В. Цурата, І. Франка [5, с. 102—105 та ін.]. Перелічимо й інші помічені нами дрібні огріхи: із сучасного видання передруковано статтю Я. Головацького про збірник «Ластівка» без зазначення, що це публікація автографа, який за життя Т. Шевченка не було надруковано [5, с. 107, 108; 8, с. 348 (примітка)]; неповністю наведені реквізити книг і статей, процитовані за пізнішими публікаціями [5, с. 114, 135]; статтю «Заметки кое о чём» з журналу «Московский вестник» (1860. — № 13. — 1. 04.) подано без зазначення, що її автор — О. Плещеев [5, с. 173, 174; 2, с. 413].

Користуючись книгою в упорядкуванні В. Іскорко-Гнатенко, зважаймо, що укладання бібліографії — робота енциклопедичного спрямування, де меж удосконалення немає — і стосовно охоплення матеріалу, і щодо його коментування. Окрім того, книга заявлена як підручник і вже тому не претендує на вичерпність матеріалу. Головне, що вона стане в нагоді всім шевченколюбам. А В. Іскорко-Гнатенко заслуговує на подяку за подвижницьку працю й наукові орієнтири.

1. *Грабовський П.* Московські переклади творів Шевченкових. Огляд // *Грабовський П.* Зібрання творів: У 3 т. — К., 1960. — Т. 3.

2. *Жур П.* Труді і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. — К., 2003.
3. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. — К., 2008.

Розвідки, рецензії та польові матеріали

4. *Лихачов Д. С.* Текстология: Краткий очерк. – М.; Ленинград, 1964.
5. Тарас Шевченко в прижиттєвій критиці (1839–1861). Бібліографія. Матеріали: навчальний посібник / Упорядник В. Іскорко-Ігнатенко. – К., 2009.
6. *Тарахан-Бережа З. П.* Шевченко – поет і художник (До проблеми єдності образного мислення). – К., 1985.
7. *Федорук О. П.* О. Куліш і М. Д. Білозерський: взаємини на тлі доби // *Куліш П. О.* Листи до М. Д. Білозерського. – Нью-Йорк; Л., 1997.
8. *Шашкевич М. С., Вагилевич І. М., Головацький Я. Ф.* Твори. – К., 1982.
9. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 6 т. – К., 1964.
10. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2003. – Т. 4.
11. *Шевченко Т.* Три літа. Автографи поезій 1843–1845 років. – К., 1966.
12. *Яременко В.* У Києві на Подолі. Про одне з усних оповідань Т. Г. Шевченка // Літературна Україна. – 1989. – 9 березня.